

TÓTH ZSOLT

Az eljárás ismertetése hadisírok előkerülésekor*

Magyarország történelme folyamán számos alkalommal vált harci események színhelyévé. Az előző két évszázadban, a napóleoni háborúk, az 1848–1849-es szabadságharc, majd a világháborúk idején több tízezer katona vesztette életét hazánk területén. A harci eseményektől függően gyakran előfordult, hogy az elesettek elföldelésére nem adódott alkalom, vagy éppen alig jutott rá idő. A katonák sok esetben bajtársuk halála helyszínén gondoskodtak a temetésről. A fronton létesülő hadisírok pontos helyszínét ismerők közül sokan maguk sem tértek haza, így sok hősi halott sírja a feledés homályába veszett. Ebből adódóan építkezés, földművelés, egyéb talajfeltáró munkálatok során napjainkban is előfordul, hogy elesett katonák földi maradványai kerülnek a felszínre. Hadisír megtalálásakor sok esetben elmaradnak a szükséges lépések, amelyek hozzájárulhatnak az előkerült katona személyének beazonosításához és halála okának megállapításához. A következő tanulmány megpróbálja bemutatni a rendőrség által elvégzett helyszínelési eljárást, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (a továbbiakban: HM HIM) Hadirégész, Hadszíntérkutató és Hagyományőrző Osztály, a HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság, szükség esetén a Magyar Honvédség Tűzszerész Ügyelete, valamint a helyi önkormányzatok kötelességeit katonák földi maradványainak előkerülése esetén. A cikk megírásának célja, hogy összefoglalja a szükséges feladatokat hadisír megtalálásakor, felhívja a figyelmet a helyszíneléskor elforduló hiányosságokra és a vonatkozó jogszabályokra.

A jelenlegi eljárás ismertetése hadisírok megtalálásakor

A rendőrség feladatai

A hadisírok feltárását a rendőrség helyszínelő, esetenként a Magyar Honvédség tűzszerészeinek robbanótest-mentesítő munkája előzi meg. A hatósági szervekre vonatkozó jogszabályokat tanulmányozva megismerhetjük az előírt eljárásokat. A

* Köszönettel tartozom dr. Besze Tibor egyetemi docensnek, az Eszterházy Károly Főiskola fiatalon elhunyt tanárának.

feladatok lépésről lépésre való ismertetése ad összképet a jelenlegi eljárásról hadisírok megtalálása esetén.

Emberi maradványok előkerülése esetén, szokásjog alapján, a megtaláló kötelessége bejelentést tenni a rendőrségen. Az eltűnt személyek felkutatásának és a rendkívüli halálesetek kivizsgálásának rendjéről szóló 23/1994. (X. 26.) BM rendelet 4. § (2) bekezdése kimondja, hogy „a személyazonosság megállapításáig a rendkívüli halál esetére előírt eljárást kell alkalmazni, ha az elhunyt személyazonossága ismeretlen”, ennek megfelelően emberi maradványok, csontváz megtalálásakor is. A rendkívüli haláleset kivizsgálásáról bejelentésre vagy hivatalból a rendőrség gondoskodik.¹ Az eljárást az a rendőri szerv folytatja le, amelynek illetékességi területén a halált előidéző esemény, cselekmény vagy körülmény bekövetkezett, ennek ismerete hiányában, ahol a halál beállt, a holttestet megtalálták.² A bejelentés után az emberi maradványokat az illetékes rendőrkapitányság büntügyi helyszínelő osztály szakértői vizsgálják meg az előkerülés színhelyén. Az 1/2006. ORFK utasítás szerint a szakértők helyszíni halottszemle-bizottságot alkotnak. A szemlebizottság tagjai között találunk bizottságvezetőt, büntügyi technikust, igazságügyi orvos szakértőt, indokolt esetben, speciális szakismerettel felruházott személyt. A szemle során a bizottság tagjai nyomkutatót végeznek, a büntügyi technikus fényképfelvételeket, helyszínrajzot készít. A halottszemle-bizottság tagjai a helyszíni szemlééről jegyzőkönyvet vezetnek, bűnjeljegyzéket, büntügyi orvosi jelentést állítanak össze. Az ismeretlen holttest azonosítására irányuló eljárásban a rendőrség a holttest fellelésének környezetében is jogosult adatgyűjtést folytatni.³ A helyszínelők összegyűjtik a bűnjeleket, és elszállítják a helyszínről.

Az igazságügyi orvos szakértő feladatai

Az igazságügyi orvos szakértő halottszemlén való részvételét és feladatait a 2/1988. (V. 19.) IM rendelet szabályozza. Csontmaradványok megtalálásakor az igazságügyi orvos szakértő feladata megállapítani azok eredetét és hozzávetőleges korát. Az emberi test pusztulása a talajban hosszabb idő alatt megy végbe, mint a földfelszínen, vagy vízben. Ha nincs mumifikáció, húsz év alatt a lágy részek teljesen megsemmisülnek. A legtartósabb a csontszövet, különösen a tömött csont, amely évszázadokig megőrzi alakját. A csontok felületén ötven-száz évig detektálható még az úgynevezett hullaviasz⁴, ebből lehet következtetni a halál, az

1 Uo. 2. § (1) bek.

2 Uo. 6. § b) pont.

3 Uo. 8. § (3) bek.

4 A hullaviasz, másként hullaszír (adipocire) zsírszerű anyag, amely lényegileg ammóniák, káli- és mészsók külféle zsírsavakkal (főként palmitinsav) való egyesüléséből és elszappanosodásából származik. Főként oly

eltemetés időpontjára. Azok a csontleletek, amelyek felületén nem található ez a zsírszerű anyag, lehetnek akár száz, de akár több ezer évesek is. Ilyenkor a pontos kormeghatározáshoz a csontváz biokémiai vizsgálata szükséges.⁵ A csontok laboratóriumi vizsgálatát az előkerülés helyszínétől függően, hazánk tíz orvos szakértői intézetének egyikében⁶, esetenként orvosegyetemen⁷ vagy természettudományi múzeum antropológiai osztályán⁸ végzik.

Ha a szakember a helyszínen meghatározza a csontok emberi eredetét, és elsődleges véleménye szerint azok fekvési ideje meghaladja az ötven évet, továbbá, ha a csontvázon előfordulnak harci eseményre utaló nyomok, feltételezhető, hogy valamely háború ismeretlen személyazonosságú áldozatának földi maradványai kerültek elő. Az antropológus – hadirégésszel való konzultáció után – a csontokon található nyomokból akár az elesett halálát okozó harceszköz típusát is megállapíthatja.

A régészek szerepe

Régi időkben származó csontleletek megtalálásáról a rendőrség értesíti a helyi régészeti intézetet. A régészeti törvény kimondja, hogy archeológiai örökségnek minősül az emberi létnek a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt és a természetes vagy mesterséges üregekben 1711 előtt keletkezett érzékelhető nyoma, amely segít rekonstruálni az emberiség történetét és kapcsolatát környezetével.⁹ Az 1711 előtti leletek megtalálását a területileg illetékes régészeti gyűjtőkörrel bíró megyei (a fővárosban a Budapesti Történeti Múzeum) múzeumnak kell bejelenteni¹⁰. A régészeti feltárás végzésére a külön jogszabályban megjelölt intézmények és szakemberek jogosultak.¹¹ A törvény értelmében Magyarországon az archeológusok feladatai közé tartozik a Rákóczi-szabadságharc lezárását megelőző korokból származó csontleletek feltárása. Az ez utáni időkben származó emberi csontmaradványok feltárását, elszállítását temetkezési vállalkozóval kell végrehajtani.¹²

helyen képződik a hulláknak izomzatából, lágy részeiből, ahol azok sok éven át nedves, agyagos földben vagy vízben fekszenek. Az összes lágy rész úgyszólván átalakul e zsíros masszává, amely a szöveteknek és szerveknek alakját is meg szokta tartani. Forrás: Pallas Nagylexikon. <http://www.kislexikon.hu/hullaviasz.html>
5 C14 izotóp, avagy radiokarbon módszer, DNS-vizsgálat.

6 Budapesti, Debreceni, Győri, Kaposvári, Kecskeméti, Miskolci, Szegedi, Szolnoki, Szombathelyi, Veszprémi Orvosszakértői Intézet.

7 Semmelweis Egyetem II. Számú Patológiai Intézet.

8 Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár.

9 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 7. § [22] bek.

10 18/2001. [X. 18.] NKÖM rendelet.

11 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 20. § [2] bek.

12 1999. évi XLIII. törvény 26. §.

Abban az esetben, ha a halottszemle-bizottság vagy a régész úgy találja, hogy a csontmaradványok 1711 után elesett katonától származnak, akkor a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeumot kell értesíteni.

A HM HIM hadisírgondozóinak a feladatai

A hadisírok és háborús emlékművek szakmai és törvényességi felügyelete a HM HIM feladata. A hadisírgondozás állami szervezete önálló jogi személyiséggel bíró minisztériumi háttérintézmény, egyben katonai szervezet, amely közhivatali funkciókat is ellát. 2000 óta az intézmény része a Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság (2009-ig Hadisírgondozó Iroda), amely ellátja a hadisírok, a katonatemetők, a háborús emlékművek, valamint a hadiemlékhelyek felújításával, létesítésével és azok áthelyezésével kapcsolatos feladatokat.¹³ Az iroda ország-szerinte és magyar vonatkozású esetekben külföldön is koordinálja az 1711 utáni hadisírok feltárását.

Az igazgatóság szemlélete megegyezik a Homérosz *Íliász* című művéből ismert ókori felfogással¹⁴, miszerint a végtisztesség megtagadása az emberre mérhető legsúlyosabb büntetés. Ezért a munkatársak mindent megtesznek a kegyelet-sértés elkerüléséért. Katonák sírjainak feltárásakor a HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság munkatársai felügyelik, hogy az eljárás megfelelően a kegyeleti normáknak, ellenőrzik az emberi maradványokkal való bánásmódot. Felhívják a sír feltárásán részt vevők figyelmét arra, hogy emberi csontok elmozdítására kizárólag régészek, igazságügyi orvos szakértők, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat szakemberei és temetkezési vállalkozók jogosultak. Az 1711 utáni földi maradványok kihantolását, hadisír esetében is csak temetkezési vállalkozóval lehet elvégeztetni. Az elhunyt maradványainak szállításáról az 1999. évi XLIII. törvény 35. § (1) bekezdése rendelkezik, e szerint holttestet szállítani kizárólag a közegészségügyi és járványügyi szabályokat és az alapvető kegyeleti feltételeket kielégítő, erre a célra kialakított járműben, szállítóko-porsóban lehet.

A HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság kutatóinak legfontosabb feladatai közé tartozik, hogy meghatározzák az előkerülő háborús áldozatok kilétét. A hadisírkutatók a katona földi maradványai előkerülésének helyszínéből kiindulva kezdik meg a személyazonosítás folyamatát. Az igazgatóság

¹³ Holló József: A hősi halottak és a katonáldozatok már nem ellenségek. In: Ravasz István (szerk.): *Emlékek a hadak útja mentén*. HM HIM, Budapest, 2006, 9–10. o.

¹⁴ Homérosz: *Íliász* XXIII. 65–76.

veszteségi nyilvántartásaiban¹⁵ kikeresik az adott helyen elesettek névsorát és adataikat. Az Ukrajnában található Bukivnán előkerülő második világháborús magyar katonák tömegsírjának esetében is a veszteségi listákat megvizsgálva derült ki, hogy az adott településen huszonnégy honvédet temettek el. Az írott forrásokból megismertük az ott nyugvó katonák nevét és további személyes adatokat. A tömegsírból tizenhat csontváz került elő. A továbbiakban az egykori katonák nevét a feljegyzett huszonnégy névből kellett megtalálni. Eddig biztosan négy hősi halottat (B. József t. honv., M. Mihály honv., N. Mátyás honv. és Cs. János honv.) sikerült beazonosítani tárgyi leletek, egy esetben fogászati vizsgálat alapján. A kutatás jelenleg is tart. A HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság munkatársai, a hadirégészek és az igazságügyi orvos szakértők vizsgálati eredményeinek feldolgozásával, valamint a HM HIM Hadtörténeti Múzeum harcászati, egyenruha-, lőszer- és fegyverszakértőivel való konzultálással próbálják meg szűkíteni az egykori katonák nevét tartalmazó listát. A legtöbb esetben a hadisír szakszerű feltárásán és az előkerülő tárgyakon múlhat a személyazonosítás sikere.

Az igazgatóság koordinálja az előkerült katonák csontmaradványainak újratemetését. Magyar katona sikeres személyazonosítása esetén a hadisírgondozók megpróbálják értesíteni az elhunyt családját; külföldi elhunyt esetében tájékoztatják az adott ország hadisírgondozó partnerszervezetét. Nemzetközi vonatkozásban a hadisírok védelmét az 1949. augusztus 12-én megkötött genfi egyezmény szabályozza.¹⁶ A Magyar Köztársaság kormánya eddig hét ország kormányával kötött külön megállapodást a háborúkban elesett katonák és polgári áldozatok emlékének megőrkítéséről, valamint sírjaik jogi helyzetéről: 1993-ban a Német Szövetségi Köztársasággal¹⁷, 1996-ban az Oroszországi Föderációval¹⁸ és Ukrajnával¹⁹, 1998-ban a Moldovai Köztársasággal²⁰, 2003-ban az Olasz Köztársasággal²¹, 2007-ben a Szlovén Köztársasággal²², 2008-ban Románia kormányával²³. Az igazgatóság munkatársai jelenleg is dolgoznak a szlovák, a lengyel, a szerb és a bolgár szerződéseken. A szerződésekben rögzített kötelezettsé-

15 A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár veszteségi kartonjai, temetőkataszter-lapjai, veszteségi okmánygyűjtemény, 1948-as vármegyei jelentései, a Hadtörténelmi Levéltár veszteségi és elnökségi osztályának adatai, a bécsi Kriegsarchiv veszteségi iratállománya, valamint a német és a szovjet veszteségi nyilvántartások.

16 Magyarországon az 1989. évi 20. tv. hirdette ki.

17 43/1995. (IV. 24.) kormányrendelet.

18 104/1996. (VII. 16.) kormányrendelet.

19 216/1998. (XII. 30.) kormányrendelet.

20 154/2000. (IX. 13.) kormányrendelet.

21 77/2004. (IV. 16.) kormányrendelet.

22 309/2007. (XI. 15.) kormányrendelet.

23 94/2008. (IV. 23.) kormányrendelet.

gek technikai végrehajtásáért a Magyar Köztársaság részéről a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum a felelős. A megállapodások értelmében az újonnan feltárt hadisírok rendezését azon a helyen kell megvalósítani, ahol a földi maradványokat megtalálták. Ha ez nem lehetséges, akkor a szerződő felek által meghatározott méltó helyen, az adott területhez legközelebbi nemzeti katonai gyűjtőtemetőben. Ilyen például a budaörsi magyar–német katonatemető vagy a Rákoskeresztúri új köztemető szovjet, olasz, bolgár, török, román katonai parcellája. A szerződések értelmében az exhumálás az adott ország képviselői is jelen lehetnek. Az újratemetéseket jegyzőkönyvben kell rögzíteni, amelynek tartalmaznia kell a hadisír eredeti helyét, valamint új helyszínét, az újratemetett személy adatait, a fejfán található sírfeliratok szövegét, továbbá egyéb azonosítási adatokat és a tárgyi maradványokat. Az exhumálást és újratemetést digitális felvételeken is rögzítik.

A tűzserészek feladatai

A helyszínelőknek különösen elővigyázatosan kell eljárniuk katonák holttestének fellegések, hadisírok körül ugyanis gyakran kerülnek a felszínre lőszer- és gránátmaradványok. A robbanótestek a föld mélyén töltött több évtized elteltével is életveszélyesek lehetnek, ezért fokozott elővigyázatosság szükséges. A tűzserészeti mentesítési feladatok ellátásáról szóló kormányrendelet előírja, hogy aki elhagyott robbanótestet vagy annak tűnő tárgyat talál, illetve ilyen tárgy hollétéről tudomást szerez, köteles azt haladéktalanul bejelenteni a helyi rendőri szervnek vagy ahol ilyen nincs, ott a települési önkormányzat jegyzőjének, aki a bejelentésről köteles értesíteni a területileg illetékes rendőri szervet. A bejelentés alapján az illetékes rendőri szerv ellenőrzi a bejelentés valódiságát; megjelöli a feltételezett vagy azonosított robbanótest helyét, elhelyezi a robbanásveszélyre utaló figyelmeztető jelzést; bejelentést tesz a Magyar Honvédség Tűzserész Ügyletére a talált robbanótestről, a bejelentő intézkedik a tűzserész ügylet által javasolt további indokolt teendőkről (például a robbanótest közelében lévő lakóház kiürítése, a veszélyeztetett terület folyamatos őrzése, lezárása).²⁴

Abban az esetben, ha a rendőri szerv robbanótest megtalálását jelenti a honvédség tűzserész ügyletén, ott kötelesek a bejelentést nyilvántartásba venni, és jelenteni a szervezeti parancsnokának. A parancsnok döntése alapján a tűzserész ügylet tájékoztatja a bejelentőt a robbanótest hatástalanításának módjáról, rendjéről és az azal kapcsolatos egyéb tudnivalókról. A tűzserészeket soron kívül kell kirendelni, ha a

²⁴ 142/1999. (IX. 8.) kormányrendelet 2. §.

robbanótestet lakóépületben, oktatási, nevelési, szociális, egészségügyi vagy más közintézmény területén, vízi vagy szárazföldi útvonalon, közforgalmú repülőtéren, közterületen, vízi létesítmény belső védőterületén leltek fel és a vízszolgáltatást akadályozza; illetve az egyéb helyen talált robbanótest sürgős tűzszerezési mentesítése alapos okból indokolt. Egyéb esetekben a kirendelést harminc napon belül kell végrehajtani. A talált robbanótest hatástalanítása a kirendelt tűzszerezés feladata, rajta kívül tilos más személynek ahhoz hozzányúlnia vagy elmozdítania. Közvetlen életveszély esetén, a tűzszerezés ügyelet felkérésére a rendőrség tűzszerezés szervezetei jogosultak a katonai tűzszerezés szervezet hatáskörébe tartozó intézkedések megtételére.²⁵

Az önkormányzatok feladatai

A tapasztalatok alapján sajnos hazánk több települési önkormányzatán nem ismerik a köteleosságukat, ezért témánkhoz kapcsolódóan a következő jogszabályokra hívjuk fel a figyelmet. Csonteletek sikertelen beazonosítása esetén az előkerülés helyszíne szerinti helyi önkormányzat feladata az ismeretlen személytől származó emberi maradványok temetőben való eltemetése. A temetőkről és a temetkezésről szóló törvény szerint ha temetésre kötelezett személy nincs, ismeretlen helyen tartózkodik, vagy a kötelezettségét nem teljesíti, a temetésről az elhalálozás helye szerint illetékes települési önkormányzat (fővárosban a kerületi önkormányzat) polgármestere – jogszabályban meghatározott határidőn belül – gondoskodik.²⁶ A holttest vagy holttestrészlet temetéséhez, hamvasztásához szükséges az eljárást lefolytató rendőri szerv engedélye. Az eljáró rendőri szerv meghatározhatja a temetés legközelebbi időpontját. A temetés elhalasztásának időtartama az ismeretlen személyazonosságú holttest esetén annak felállítását számítva sem haladhatja meg a harminc napot.²⁷ A jogszabályok nem írják elő ugyan, de ha ismerjük az áldozat katonai mivoltát, a kegyelet megköveteli legalább egy „Ismeretlen Katona” feliratú fejfa állíttatását és gyászmise megtartását.

Ha a hadisír megtalálásakor robbanótest kerül elő, a rendőrség bejelentése alapján a Magyar Honvédség tűzszerezői megvizsgálják a talált tárgyat. Ha a talált robbanótestet a korlátozott szállíthatósága miatt a helyszínen vagy annak közelében kell megsemmisíteni, az illetékes települési (fővárosban a kerületi) önkormányzat jegyzője (szükség esetén a szomszédos helyi önkormányzattal egyeztetve) az önkormányzat területén helyet jelöl ki a megsemmisítésre. A kijelöléskor köteles figyelembe venni a tűzszerezés járórparancsnok szakmai utasításait.²⁸

²⁵ Uo. 3., 4. §.

²⁶ 1999. évi XLIII. törvény 20. § [2] bek.

²⁷ 23/1994. (X. 26.) BM rendelet 12. § (1), (2), (3) bek.

²⁸ 142/1999. (IX. 8.) kormányrendelet 5. §.

A jelenlegi eljárásból származó problémák

A jogszabályoknak megfelelő feladatok ismertetése után vizsgálhatjuk meg az eljárásból származó problémákat. A nehézségek abból adódnak, hogy katonák földi maradványainak előkerülésekor is a megszokott exhumálást alkalmazzák. A rendőrség bűnügyi helyszínelői összegyűjtik a talált tárgyakat, a temetkezési vállalkozó pedig a csontokat. A HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság munkatársaként többször volt lehetőségem részt venni olyan helyszíni szemlén, ahol kiérkezésünkkor a rendőrök már minden tárgyat és csontdarabot összegyűjtöttek bűnjelként. Az emberi csontokat papírzsákba ömlesztve szállították el a helyszínről. Ilyen esetekben már megvalósíthatatlan a hadisír tudományos, szakemberi feltárása, csökken az áldozat beazonosításának esélye, és fennáll a kegyeletsértés²⁹ veszélye is. Fontos szerepet kapnak a sírban tapasztalható jelenségek, a víz és a mellékletek helyzete és a sír környezetének vizsgálata. Ezért a tudományos szakember helyszíni vizsgálatáig fontos lenne eredeti helyükön megőrizni az előkerülő katona földi maradványait, valamint a tárgyi leleteket. Jelenleg az exhumáláskor ez kimarad, ez pedig sok esetben annak a lehetőségét is kizárja, hogy a maradványokról megtudjuk, katona volt-e. Pedig létezik egy intézet hazánkban, amely a HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatósággal szoros együttműködésben vizsgálja a hadi események megmaradt nyomait.

A jelenlegi eljárásból adódó problémák megoldásának lehetőségei

A HM HIM hadirégészeinek szerepe

Az idősebb generációktól még hallani olyan történeteket, amelyekben a második világháború után az emberek szabványokat használtak aratáskor, vagy éppen bajonettet disznóvágáskor. A múltunk hadi eseményeinek tárgyi emlékeit megtaláló állampolgár gyakran napjainkban sem tudja, hogy mi a teendő, ezért előfordul, hogy elmozdítja, megrongálja, esetleg ő maga megtartja a háborús relikviát, a leltőhelyen felfedezhető nyomokat pedig, akaratlanul is, de tönkreteseti. Igaz, még csak alig több mint két évtizede, Magyarországon pedig még nincs egy évtizede, de létezik egy önálló tudományos irányzat, amely a földből, a vízből előkerülő katonai tevékenységekhez köthető jeleket, leleteket kutatja, ezt hadirégészetnek nevezzük. Hazánkban két évszámot köthetünk az intézményesített hadirégészet meg-

²⁹ 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről 181. §.

születéséhez. 2002 óta létezik a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszintérkutató Szakosztálya, amelynek elnöke, dr. Holló József Ferenc altábornagy, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, 2006-ban létrehozta a hadirégész, hadszintérkutató és hagyományörző osztályt. Azóta a katonai tevékenységre utaló objektumok, leletek felfedezését a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum hadirégészeti osztályán kell bejelenteni. A szakértő hadtörténészek a bejelentés után helyszíni szemlét tartanak.

A HM HIM hadirégésze átfogó hadtörténelmi és katonai ismereteit felhasználva vizsgálja meg az előkerülő hadi leleteket és azok környezetét. A hadirégész a terepi nyomokat és az ahhoz kötődő írott forrásokat együttesen vizsgálja. A feltárás során, a törvényszéki vizsgálatok módszerét kölcsön véve, kézzel fogható nyomokkal próbál bizonyítani a terepen egy hipotézist. A kutatás folyamán lehetőség nyílik szakértői munkacsoport összehívására is.

A hadirégész a hadisírokat tudományos módszerekkel vizsgálja. A művelet a régészeti feltárás módszereit is alkalmazza, de Magyarországon a törvény szerint nem minősül archeológiai feltárásnak. Pedig szükséges lenne jogilag szabályozni az 1711 utáni katonamaradványok tudományos feltárását is, ilyen esetekben ugyanis több dolgot kell megállapítani. A földi maradványokról az sem biztos, hogy katonától származnak, ugyanis lehet civil, aki mellé katonai tevékenységgel kapcsolatos tárgyak kerültek, de lehet katona is, akit a temetése előtt kifosztottak.

A külföldi szakirodalom szerint³⁰ az Amerikai Egyesült Államoktól Ukrajnáig a XIX–XX. századi hadisírok feltárását is (hadi)régészeti módszerek alkalmazásával végzik, ennek következtében fontos tudományos eredmények születtek. Hazánkban a régészek jelenleg csupán a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) előtti idők leleteit kutatják. A hadirégész, aki valójában képzett hadtörténész, pedig csupán az ez utáni háborús nyomok feltárására jogosult. Ebből kiindulva, nem minden háborús lelet megtalálása tartozik a hadirégészek hatáskörébe. Egy alkalommal például a HM HIM Hadirégész, Hadszintérkutató és Hagyományörző Osztály szakértői munkacsoportja bejelentés alapján második világháborús hadisírok vizsgálatára érkezett a helyszínre.³¹ A szemlén részt vevők az előkerülő tárgyi leletek

30 Douglas D. Scott – Melissa A. Connor: *They Died With Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn*. University of Oklahoma Press, Norman, 2002; Jerome A. Greene – Douglas D. Scott: *Finding Sand Creek*. University of Oklahoma Press, Norman, 2004; Veronica Fiorato – Anthea Boylston – Christopher Knüsel (eds.): *Blood red roses: the archaeology of a mass grave from the battle of Towton ad 1461*. Oxbow Books, Oxford, 2000; Mark Rose – James P. Delgado: *The Archaeology of War*. Hatherleigh Press, New York–London, 2005; Peter Harrington: *Archeology of the English Civil War*. Shire Archeology, Shire Publ., 1992; Nicholas J. Saunders: *Killing Time – archaeology and the first world war*. Sutton Publishing, 2007; Richard Osgood: *The Unknown Warrior an Archaeology of the Common Soldier*. Sutton Publishing, 2006

31 Csákbéreny, 2009. április 2.

ből megállapították, hogy egy avar kori temetőre leletek, amelynek feltárására csak régészek jogosultak. A hadirégész, hadszintérkutató és hagyományörző osztályt akkor kell értesíteni, ha az elmúlt három évszázad katonai tevékenységeire utaló leletek kerülnek elő.

Hadisír előkerülésekor a hadirégész következtetéseket von le az áldozat földi maradványainak állapotáról, elhelyezkedéséről. Leírást tud adni a katona halálának körülményeiről, ha a leleteket eredeti helyükön vizsgálja. Például a felső végtagcsontok helyzetéből megállapítható, hogy a temetés időpontjában beállt-e már a hullamerevség. Szakszerű sírfeltárás nyomán akár azt is megtudhatjuk, hogy az elesett katona mit evett utoljára (például a kiskunhalasi kuruc tömegsírban dinnyemagokat találtak a maradványok között³²). Az előzőekben már említett Bukivnán 2008 szeptemberében előkerülő második világháborús magyar katonák tömegsírjának szakszerű feltárása rendkívüli eredményeket hozott. A levéltári források, az antropológiai és a hadirégészeti leletek együttes vizsgálata következtében sikerült beazonosítani több katona földi maradványait. A hadisír egyik érdekessége az volt, hogy egy katonát nem a többi áldozat mélységi szintjére temettek. A 9 x 2 méteres tömegsírban tizenhat csontváz közül tizenöt körülbelül 1,1 méter mélyen volt elhantolva, az egyik szélső azonban csupán 0,45 m mélyen nyugodott arccal a föld felé.³³ Ez a tény arra enged következtetni, hogy – vélhetően az ellenséges csapatok közelsége miatt – az elesett katona elföldelésére már nem jutott annyi idő, mint a bajtársaikéra. A sietség ellenére azonban elképzelhető, hogy a temetést egyházi szertartás követte, ugyanis a halottakat a helyi szokás szerint: lábaikat kelet felé fordítva temették el.

Hadirégészeti feltáráson a csontok mellett található tárgyakat megvizsgálva lehet következtetni az emberi maradványok származására. A hadirégész fémkereső detektorral átvizsgálja a kutatott területet. A csontváz körül előforduló katonai ruházat és felszerelés maradványai vagy a katonai mivoltára utaló személyes tárgyak megtalálása esetén bizonyosodhatunk meg arról, hogy hadisír feltárása vette kezdetét. A föld mélyén töltött évtizedek alatt a különböző ruha-, bőr-, fa-, papíryananyagok nagy része lebomlik. A fém és műanyag időállóbb, ezért XX. századi hadisír feltárásakor a következő tárgyak előkerülésére számíthatunk: lőfegyver, lőszer, kézigránát, szurony, rohamsisak, a katonai ruházat műanyag és fémgombjai, csatok, katonai bakancs maradványai, gázálc, drótvágó olló, gyalogsági ásó, zseblámpa, kulacs, sátorfelszerelés fémrészei, evőeszköz-készlet, edény, bögre stb. Tisztek

32 Bartucz Lajos: A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. *Palaeopathologia* III. kötet. Budapest, 1966, 421–444. o.

33 Igor Kocsinnak, az ukrán Vaszilij Stefanik Nemzeti Egyetem régészének a bukivnai feltárásról készült munkabeszámolója alapján.

sírjában előfordulhat szablya, távcső, jelsíp is. A legtöbb esetben azonban a háborúk áldozatait felszerelésüktől megfosztva temették el. Ritkaságnak számított, amikor az elesett katonán rajtahagyták a lábbelijét, mégis 2008 őszén két esetben is volt módom szemrevételezni olyan földmunkálatok közben előkerült csontvázakat, amelyek lábán második világháborús katonai bakancs maradványai voltak.³⁴ Bár a lábbelik már részben szétfoszlottak, a megmaradtakból mégis arra lehetett következtetni, hogy német vagy magyar eredetűek. Az előkerült tárgyakat megvizsgálva csupán feltételezhetjük, hogy a katona melyik ország haderejében szolgált. Előfordult ugyanis, hogy a katonák más ország haderejének harceszközeit, felszerelését, ruházatát voltak kénytelenek használni. Ilyen helyzetben igyekeztek eltávolítani a különböző felségjelvényeket, nemzeti címereket, kokárdákat, főként, ha azok az ellenség garnitúrájából származtak. Ebből adódóan, hadisír feltárásakor a nemzeti jelvények, szimbólumok előkerülése nagyban segítheti az áldozat állami hovatartozásának megállapítását.

A világháborúk hősi halottainak beazonosításánál a legnagyobb szerepe a katonai felszereléshez tartozó azonosító jegyteknek (a katonai szleng szerint dögcédula, haláljegy) van. A jegytekben tárolták a betétlapot és a sebesülési jegyet. A betétlapon tüntették fel az illető személyes adatait, bevonulási helyét és a csapattestét. A második világháború Hungaria feliratú dögcéduláira egy 10 x 10 mm-es táblázat került, amelyre birtokosának azonosossági számát lyukasztották.³⁵ Az elmúlt évek egyik legszenzációsabb magyarországi hadisírfeltárása 2004-ben Zircen történt, amikor a város főterén eltemetett szovjet katonákat – az orosz fél engedélyével – áthelyezték a város Borzavári úti temetőjébe. Akkor fedeztek fel a feltárt maradványok között egy amerikai azonosító jegyet. Az Oroszországi Föderáció, az Amerikai Egyesült Államok és a Magyar Köztársaság képviselői, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum koordinálásával, 2008 szeptemberében háromoldalú memorandumot írtak alá. A megállapodás értelmében 2009 júliusában exhumálták az emberi maradványokat, majd Budapesten, a Magyar Természettudományi Múzeumban amerikai³⁶ és magyar antropológusok – az orosz hatóságok képviselőinek jelenlétében – fogvizsgálatok alapján sikeresen beazonosították Marvin S. J. főtörzsőrmester csontvázát. Az amerikai katona földi maradványait, 2009. augusz-

34 2008. október 14-én Bicske határában vízóraakna áása közben, 2008. november 12-én Báta közelében útépitési munkálatok során kerültek elő a csontvázak.

35 Babucs Zoltán: A II. világháború magyar veszteségi nyilvántartásának rendszere. In: Ravasz István (szerk.): i. m. 56. o.

36 Az amerikai egyesült államokbeli védelmi minisztérium részét alkotó Hadifoglyok és eltűnt személyek felkutatásáért felelős egyesített parancsnokság [Joining Prisoner of War/Missing in Action (POW/MIA) Accounting Command; JPAC] munkatársai.

tus 4-én Budapesten búcsúztatták, majd az Egyesült Államokba szállították. A szovjet katonák csontvázeit Zircen, ünnepélyes keretek között, 2009. augusztus 6-án újratemették.

A személyazonosításnál szintén meghatározók lehetnek az előkerülő személyes tárgyak, például az írásos emlékek – igazolvány, zsoldkönyv, napló, levél –, ha a földfelszín alatti környezetben nem foszlottak szét, de segíthet egy tulajdonosa nevét viselő óra, cigarettatárca vagy öngyújtó is. A hadirégészet egyik tanulságos külföldi példája egy 2003-ban feltárt első világháborús német katona hadisírja. Az elesettet egyenruhában temették el. A zubbonya koronás porosz gombjai már önmagukban sokat elárultak, de a hadirégészek felfedezték, hogy azok kétsoros oszlopban helyezkednek el a maradványokon. Ezzel megállapították, hogy a köpeny 1910 M típusú volt. A hadseregben a brandenburgi egysoros köpeny volt az általános, a kétsoros svéd típust csak a gárdaezredekben alkalmazták. Ez a megállapítás is hozzájárult a szakszerű feltárás eredményéhez: csaknem egy évszázad elteltével sikerült azonosítani az elesett katonát, Jakob Hones személyében.³⁷ Ha a feltárás helyszínén összeszedik a gombokat, mielőtt a hadirégész megfigyelést végezhetett volna, valószínűleg nem sikerül beazonosítani a holttestet.

Az előbbi példák jól szemléltetik, hogy a (had)régészeti módszereket alkalmazó sírfeltárás folyamán a kutató milyen fontos információkhoz juthat. A jelenlegi eljárásból származó problémák elkerülése érdekében jogszabály-módosítás lehetne a megoldás. Hadisírok esetében a régészeti időhatár megszüntetésével lehetne a törvény védelme alá helyezni a katonák maradványainak tudományos feltárását. Így minden hadisír feltárása régészeti módszerekkel történe.

Összegzés

A hadisír a harcokban elesett katonák nyughelye, amelyet a temetés időszakában fennálló viszonyoknak megfelelően alakítanak ki. Magyarországon a jelenlegi jogszabályok szerint a sírok feltárása 1711 előtti leletek esetén a régészek, a későbbieké a temetkezési vállalkozók feladata. Hazánkban a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum feladatkörébe tartozik a hadisírok tudományos vizsgálata, az újratemetés koordinálása, az áldozatok személyazonosítása, a katonatemetők állapotának felügyelete. Az 1711 utáni hadisírok előkerülését a HM HIM Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóságon kell bejelenteni. A

³⁷ Alastair Fraser: Finding Jakob. In: John Cooksey (ed.): *Battlefields Annual Review. Pen & Sword Military*, 2005, pp. 29–41.; Nicholas J. Saunders: i. m. 98–137 o.; Andrew Robertshaw – David Kenyon: *Digging the Trenches. The Archaeology of the Western Front. Pen & Sword Military*, 2008, pp. 174–181.

hadtörténeti események rekonstruálása, az áldozatok halála okának meghatározása, valamint az elesett katonák személyének beazonosítása érdekében a HM HIM szakemberei ideális esetben az előkerülés helyszínén vizsgálják meg a leleteket és azok környezetét. Az eredményes hadisírkutatáshoz egy nemrég létrejövő új tudományos irányzat, a hadirégészet, továbbá több hadtörténeti segédtudomány és az orvostudomány módszereinek alkalmazása szükséges. A hadisírokban talált katonák földi maradványainak újratemetéséért, sikeres személyazonosítás esetén, a HM HIM, egyébként a helyi önkormányzat a felelős.

Reményeim szerint az eljárásban részt vevőknek az esetleges jogszabály-módosításig is sikerülhet eredményesen együttműködniük. Ha hadisírok előkerülésekor a megtaláló, vagy a rendőrség a leleteket érintetlenül hagyva értesíti az illetékeseket, az a magyarországi hadisírkutatás tudományos szintű művelésének fellendüléséhez vezethet. A hadtörténelem segédtudományának fejlődése számos új eredményt hozhat a kutatók számára.